

KUTATÁS VAGY POLITIKAFORMÁLÁS?*

Írásomat Szabó Miklós emlékének ajánlom

AZ OKTATÁSKUTATÓ INTÉZETET 1981-ben alapította meg az akkori Művelődési Minisztérium az MTA Pedagógiai Kutatócsoportjából és a Művelődési Minisztérium Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpontjából. Létrehozása gyökeres szakítást jelentett elődintézményeinek hagyományaival: az intézet a pedagógiai megközelítés folytatása helyett a magyar oktatásügy egésze irányításának stratégiai-politikai átalakítását szolgáló társadalomtudományi szakértői bázisként alakult meg. Alapító főigazgatója, Gázsó Ferenc az MSZMP egyik reformszárnyának bizalmát élvezte és az új intézet dolgozói számára az első pillanattól kezdve nyilvánvaló volt, hogy feladatuk egy új, az oktatásügy egészének megreformálását célzó koncepció kialakítása.¹

Bár az intézet nyilvánvalóan politikai céllal alakult, de alapítója munkatársait döntően, ha nem is kizárólagosan a kutatói szférából válogatta, hívta meg. Nem politizálást, közvetlen politikaformálást várt tőlük, hanem olyan irányú magas szintű kutatómunkát, amelynek eredményei közvetlenül felhasználhatók lesznek oktatáspolitikai küzdelmeiben.

Az intézet így az addigi Magyarországon – legalábbis a tanügyben – korábban ismeretlen típusú szerveződés volt. Nem tanügy-igazgatási, és nem is az oktatási rendszerben megvalósítandó nevelési-oktatási feladatok módszertani központjaként működő intézetként jött létre – ilyen feladatai a II. világháború után több minisztériumi intézetnek is voltak nálunk, a rendszerváltáskor pl. az Országos Pedagógiai Intézetnek, majd utódjának, a napjainkban is működő Országos Közoktatási Intézetnek. De nem is a pedagógiai tudományok kutató intézeteként, mint amilyen az MTA Pedagógiai Kutatócsoportja, vagy a Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont volt, hanem egyértelműen, kifejezetten oktatás*politikai* célú kutatásokra szerveződött.

Az intézet fennállásának első éveiben belső szerkezete, a tudományos kutató osztályok és csoportok elnevezése és feladatai, illetve vezetőik és magának a munkatársaknak a köre is mindegyre változott. Az intézet magját ezekben az években négy cso-

* A szerző annak megalakulásától dolgozik az Oktatókutató Intézetben, 2001. januárjától az intézet főigazgatója. 1 Ennek háttéréről lásd: Kozma T.: *Reformvitáink*. Bp., Educatio, 1992. (Társadalom és oktatás.)

port képezte. Mind a négy tagjai közül néhányan belső, többek pedig külső, félállásos, vagy csak „ide dolgozó” munkatársak voltak.

Az egyik ilyen csoportot a hetvenes évekbeli, az akkoriban „iskolakritikai” szemléletűnek nevezett szociológiai irányzat néhány képviselője és tanítványai, vagy legalábbis követőik jelentették (szociológusok és szociológiai módszereket alkalmazó pszichológusok), akik itt együtt dolgozhattak a második csoport, a „reformközgazdász” szemlélet követőinek tekintett közgazdászokkal, illetve a harmadik csoport, a „kísérletező pedagógia” képviselőivel. A negyedik csoportot az elsősorban a felsőoktatási kutatásokhoz kötődő pszichológusok alkották.

Az intézet vezetése által kívánt reformkoncepció kialakítása, a folyamatos belső viták során e csoportok erőviszonyai viszonylag hamar stabilizálódtak. Belső véleményirányítónak a szociológusok és a közgazdászok lettek, úgy azonban, hogy az előbbieket két, egymástól jól elkülönülő csoportra oszlottak: a hátrányos helyzet és az inkább szociálpolitikai jellegű problémák kutatóira (akik közül a meghatározó személyiség maga Gázsó, illetve Várhegyi György volt), valamint az oktatásirányítás, -tervezés-, és -politika kutatóira (Kozma Tamás vezetésével). Az intézet alapítása után két-három évvel már e szociológusok és közgazdászok munkáját tekintette a szakmai közvélemény az intézmény jellegadójának.² Olyannyira, hogy előbb az ő tevékenységük megnevezésére, később pedig általában az oktatásügy politikai problémáit kutatók jelölésére új fogalom született és terjedt el a nyolcvanas évek közepére a hazai szakmai közéletben és a sajtóban is. A hasonló minisztériumi, vagy akadémiai intézetekben, egyetemeken akkoriban kutatást végzők pszichológusként, pedagógusként, szociológusként emlegették magukat és mások őket. Az Oktatókutatás Intézet munkatársait kezdetben, 1981–82-ben „oktatókutatósoknak” hívták, majd 1984–85-re a sajtóban megszületett és azután már szélesebb körben is természetesen alkalmazták az „oktatókutató” elnevezést az intézet kutatóira használva. (Nem csak a fogalom, de a neveléstudomány hazai történetéhez is tartozik, hogy a kilencvenes évek elejétől a „hagyományos pedagógia” kutatói is, neveléstudományi tanszékek oktatói is előszeretettel vallják magukat inkább oktatás kutatóknak, mint pedagógusnak – még akkor is, ha kifejezetten nevelési kérdésekkel foglalkoznak.)

Az imént említett belső véleményirányító (és egyben legtöbbet és legnagyobb hatással publikáló) szociológus és közgazdász mag 1984–85-re a hazai oktatáspolitikában és pedagógiában addig ismeretlen, elsősorban angolszász kutatási megközelítést és nyelvezetet sajátított el és kezdett lassan közös nyelvvé alakítani. Politikai beállítódásuk is lassanként közeledett: közös jelszavaik mindinkább a decentralizálás, önkormányzatiság, demokrácia, pluralizmus lettek.

Az intézetnek központi szerepe volt a nyolcvanas évek oktatáspolitikai döntéseinek, különösen az 1984-es országgyűlési határozatnak és az 1985-ös, a köz- és a felsőoktatást együtt szabályozó oktatási törvénynek az előkészítésében, elsősorban

² Ugyancsak országos hatása volt az intézet Zsolnai József vezette „akciókutatási” osztályának is. Mivel azonban az ő intézeti munkájuk ezekben az években nem általában kutatások végzésére irányult, hanem vezetőjük alternatív tantervének kidolgozására és országos elterjesztésére, tevékenységük elvált az intézeti kutatások „főáramától”. Ezt Zsolnai maga mindig hangsúlyozta. Lásd például: Zsolnai J.: Biográfiai széljegyzet a „Maratoni reformhoz”. *Iskolakultúra*, 2001/3.

nemzetközi összehasonlító kutatásai, politikai kérdésekre irányuló alkalmazott szociológiai, politikaelemző és gazdaságtani gyorsvizsgálatai során gyűjtött információival és az ezekre épülő koncepcionáló munkájával. E fontos politikai döntések előkészítése, ha formálisan nem is, de tartalmilag lényegében az intézetben történt. Többnyire úgy, hogy az intézeti munkatársak különböző „anyagíró bizottságok” vezetői, még inkább titkárai lettek.³

Az OI igazgatója hamarosan közoktatási miniszterhelyettes lett és az eredetileg az oktatásügy *egészének* átfogó vizsgálatára, illetve reformja előkészítésére létrehozott intézet ettől kezdve gyorsan a *közoktatás-irányítás* „think-tank”-jévé vált. Kiadványai és konferenciái szakmai, politikai körökben nagy feltűnést keltettek és a sajtóban is heves vitákat váltottak ki. Az Oktatáskutató elfogadottan az angolszász „iskolakritikai” irányzatok és az angolszász liberális oktatáspolitikai gondolkodásmód megismertetésének és terjesztésének első számú hazai központjává lett.

Oktatáspolitikai központ

A nyolcvanas évek végére, a pártállami szisztéma szétesésének időszakára az intézet az akkor alakuló új politikai csoportok, majd pártok oktatáspolitikusainak találkozóhelyévé vált. Az első szabad választásokra készülő pártok közül a fontosabbak mind az intézet szociológusaihoz, közgazdászaihoz fordultak segítségért programjuk elkészítésekor. Csak a jelentősebbeket említve: az intézetben készült az SZDSZ és a FIDESZ 1990-es választási oktatási programja, de (esetenként ugyanazon) intézeti munkatársak nyújtottak segítséget az MDF, az FKGP, az MSZP stb. programjának kidolgozásához is, vagy segítették szakértőként az akkori pedagógus szakszervezeteket, elsősorban a PDDSz-t.

A gyorsuló események sodrában az intézet munkájában a nyolcvanas évek közepétől előbb a minisztériumi, másfelől mindinkább az imént jelzett egyéb politikai elvárásoknak megfelelően a *koncepcióalkotó tevékenység* mindinkább túlsúlyba került a módszeres szociológiai és gazdaságtani, nemzetközi összehasonlító kutatásokkal szemben, amelyek az Oktatáskutató első éveiben még a koncepcióalkotás szükséges feltételeiként centrális jelentőségűek voltak. Ugyanígy háttérbe került a felsőoktatás vizsgálata a *közoktatás-politikai* megközelítéssel szemben. Az „inkább kutatói alkatú”, illetve az egyértelműen a felsőoktatásra orientálódott kutatók is az ezeknek az elvárásoknak megfelelő témákat kezdték preferálni, s az intézet felsőoktatás-kutatási osztálya a nyolcvanas évek végén egy időre meg is szűnt, bár ilyen jellegű kutatások továbbra is folytak itt.

Ugyancsak háttérbe szorult a pszichológus munkatársak tevékenysége is, akik az évtized végére szinte mind elhagyták az intézetet. Ezt a folyamatot felgyorsította,

³ Az intézet története persze nem légüres térben zajlott, számos szálon kapcsolódott a korabeli tanügy-irányítási, igazgatási reformtörekvésekhez (v. ö.: Báthory Z.: A maratoni reform. *Iskolakultúra*, 2000/10–11.; Kozma T.: Oktatás és politika: rendszerváltó viták. *Iskolakultúra*, 2001/2.), illetve a hazai ellenzéki és féllenzéki mozgalmakhoz (Sáska G.: „Jó, hogy vége a nyolcvanas éveknek, és nem jön újra el!” *Iskolakultúra*, 2001/2.). A közvetlen kapcsolódás és éveken át tartó együttgondolkodás lehetőségét ez utóbbiak képviselőivel Szabó Miklós történetész ama „repülő egyetemi” órái adták, melyeket felváltva, időnként pedig párhuzamosan tartott Bálint Mária, Sáska Géza és a magam lakásán.

hogyan az évtizedfordulóhoz közelítve a minisztérium viszonya az intézethez mind ambivalensebbé vált és ez minden itt dolgozónak bizonytalanná tette a helyzetét: 1985–90 között többször is felmerült az intézet megszüntetésének, vagy átszervezésének terve. Amikor az „utolsó pártállami minisztérium” nem sokkal a szabad választások előtt – ha megszüntetni gyenge is volt, de – tollvonással felére csökkentette az intézet beralapját, lényegében csak azok maradtak az Oktatókutatóban, akik az itt korábban kidolgozott oktatáspolitikai paradigmáknak leginkább elkötelezettek voltak.

A minisztériumnak saját intézetéhez való viszonya voltaképpen mindjárt attól kezdve bizonytalanná és állandóan változóvá lett, hogy alapító főigazgatója miniszterhelyettesi kinevezést kapott. Gazsó indulásakor az intézetre támaszkodva dolgozta ki és népszerűsítette új oktatáspolitikáját, amelynek centrális eleme az iskolák ún. szakmai autonómiájának megteremtése volt, vagyis az oktatási intézményeknek a pártirányítás és a helyi-területi tanácsi irányítás alóli „felszabadítása”. Eleinte új pozíciójában is szoros kapcsolatot tartott az intézet kutatóival. Fontos bizottságokba, döntés-előkészítő testületekbe hívta meg őket, de hamarosan tapasztalnia kellett, hogy egyrészt az itt dolgozók valóságfeltáró munkája esetenként a dolog természeténél fogva olyan eredményeket hozott és olyan intézeti koncepciókat is eredményezett, amelyek már nem feltétlenül estek egybe az ő céljaival.

Az intézet dolgozói lassanként önálló, saját oktatáspolitikai elképzeléseket alakítottak ki, amelyek nem ritkán gyökeresen eltértek a változó minisztériumi elképzelésektől és ezeket sikerrel népszerűsítették a nyilvánosság nemcsak szakmai fórumain is. Márpedig az intézet korábbi alapítója aktív oktatásirányítóként már nem vitatkozó partnereket, hanem a minisztériumban megvalósítani kívánt politikája végrehajtásának segítőt kereste. Minisztériumi munkatársai, illetve a minisztérium későbbi vezetői még inkább így voltak ezzel. Mai szemmel nézve érthető, ha fenyegetőnek érezték, hogy az Oktatókutató Intézet, bár egyfelől továbbra is kész volt a rövid távú, az oktatás irányításában jól hasznosítható kutatási, gyors vizsgálati, nemzetközi áttekintéseket eredményező feladatok végrehajtására, másfelől önálló politikaformáló központtá fejlődött, könyv- és füzetsorozataiban, illetve mind népesebb hallgatóságot vonzó konferenciáin gyakran a minisztériumi törekvésekkel szögesen ellentétes álláspontot fejtett ki.

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a Művelődési Minisztérium a hetvenes években még maga sem volt politika-meghatározó helyzetben. Az oktatáspolitikát az MSZMP különböző testületeiben alakították ki és a minisztérium feladata csakis annak végrehajtása volt. Az Oktatókutató létrehozását éppen az a reformszárny érte el, amely a pártirányítás háttérbe szorítására tört és az MSZMP-től elragadva ezt a lehetőséget, a minisztériumot kívánta az oktatáspolitikai döntések meghozásának központjává tenni. Egyebek mellett éppen az intézet létrehozása volt ennek eszköze. De miután a reformerek a minisztériumot sikeresen birtokba vették és azt sikerült önálló politikai centrummá tenniük, e lehetőségen a továbbiakban természetesen nem kívántak egy kutatóintézettel osztozni – szembekerültek azzal.

Az Oktatókutató megszüntetése azonban a nyolcvanas évek végén már túlságosan nagy botrányt okozott volna. Amikor 1989-ben egy rövid intermezzo után főigazga-

tója Nagy József, a szegedi JATE professzora lett, az intézet ismét megerősödött, mert az ő pedagógusként, oktatástervezőként, pszichológusként kivívott és nemzetközileg is megalapozott tekintélye újabb oldalról adott védernyőt az itt folyó munkának. Így megszüntetés helyett inkább az ellenzékinek tekintett intézet átprofilizálására tettek folyamatos kísérleteket, illetve financiálisan próbálták tevékenységét korlátozni.

A szabad választásokkal azután az intézet életében is új szakasz kezdődött.

Válság és profilkeresés

Az 1990-es választások után az új, MDF-es minisztérium vezetői az Oktatáskutató Intézetet annak úgymond az akkori ellenzéki pártokhoz való túlzott kötődése miatt nyílt gyanakvással kezelték.

Ezen az sem segített, hogy Andrásfalvy Bertalan, az MDF első oktatási minisztere közoktatási tanácsadójává az intézet alapító főigazgatóját nevezte ki. Sőt, paradox helyzet alakult ki. Amikor a miniszter Gázsó Ferencet megbízta a minisztérium közoktatáspolitikai koncepciójának, majd az oktatási törvény tervezetének kidolgozásával, ő „csapatába” elsősorban vezető oktatáskutató, illetve hozzájuk kötődő szakértőket hívott meg. E megtisztelő meghívásokkal egy időben ugyanaz a minisztériumi vezetés kihirdette, hogy az intézetet megszünteti és helyére létrehívta az új Országos Közoktatási Intézetet.⁴ Nagy professzor vezetői megbízását visszavonták és az új intézmény igazgatójává Zsolnai Józsefet nevezték ki, bejelentve, hogy az OI több vezető kutatóját az új intézetben már nem kívánják tovább foglalkoztatni.

Bár e döntéseket a sajtóban is közzétették és az Oktatáskutató romjain az új intézet (OKI) is megalakult, (máig is működik), mintegy másfél hónapig tartó, a kulisszák mögött folyt küzdelem után a miniszter visszavonta az Oktatáskutató megszüntetésére vonatkozó, korábban aláírt döntését. Ennek legfőbb oka az volt, hogy az intézet fenntartásáért több (nemcsak ellenzéki) politikai párt vezetői mellett az MTA elnöke és más befolyásos tudósok is sikra szálltak. Előbbiek az intézetet annak oktatáspolitikai, utóbbiak viszont akadémikus, szaktudományi teljesítményei miatt védelmezték.

Az intézet tehát fennmaradt, de ettől kezdve sajátos vákuumhelyzetbe, tartós válságba került, aminek egyértelműen politikai okai voltak.

A „megszüntetési kísérlet” után az 1990-es évek elején az intézetet semlegesítendő, irányítását a *felsőoktatási* helyettes államtitkárra bízták, és ezzel gyakorlatilag lehetetlenné tették, hogy a továbbiakban jelentős *közoktatási* érdekű kutatási megbízásokat kapjon a minisztériumtól, holott az intézet kutatóinak kompetenciájába éppen ezek tartoztak. Az intézet profiljának megváltoztatására, felsőoktatási jellegűvé tételére vonatkozó egyértelmű fenntartói döntés ugyanakkor a minisztériumi vezetők nem szűnő politikai bizalmatlansága miatt nem történt meg és ennek hiányában a nagyobb felsőoktatási megbízások is elkerülték az intézetet. A munkatársak így gyorsuló ütemben szorultak ki a közoktatással foglalkozó bizottságok, testületek munkájá-

⁴ Az új Országos Közoktatási Intézet magába olvasztotta a korábbi Országos Pedagógiai Intézetet is. Ez utóbbi nem kutató, hanem igazgatási-módszertani jellegű intézmény volt. Ahogy akkoriban a minisztériumban mondták, az Oktatáskutató Intézet kutató-, az OPI, ill. az új OKI viszont „végrehajtó” feladatokat látott el.

ból, a felsőoktatásiakba pedig ugyancsak nem kerültek be: „két szék között a pad alá” igyekeztek őket szorítani.

Az intézet vezető kutatóinak közoktatási kapcsolatrendszere, megőrzött szakmai presztízse és elismert kompetenciája ezt a furcsa helyzetet egy ideig elfedhette, de nem ellensúlyozhatta. Az Oktatókutatóéhoz képest nagyságrenddel nagyobb költségvetési támogatással és hasonlíthatatlanul nagyobb létszámmal működő, szervezetenként „a helyén lévő”, mert a közoktatási helyettes államtitkár által irányított – és elfogadott, sőt preferált – Országos Közoktatási Intézettel az ellenzékinek minősített Oktatókutató szervezeti helyzeténél fogva is egyre kevésbé lehetett versenyképes a minisztériumi megbízások elnyerésében.

Annál is inkább, mert az intézet az alatt a néhány hét alatt, míg „megszűntnek tekintették”, elvesztette vezető kutatóinak egy részét is: ők az újonnan létrehozott OKI-ba távoztak. Ezt az új intézményt eredetileg hangsúlyozottan nem kutatóhelyként kívánták létrehozni, hanem a korábbi Országos Pedagógiai Intézet örököseként pedagógiai módszertani központként, tanügyigazgatási feladatok ellátására – az oda végül átvett oktatáskutatók számára hoztak csak létre egy kutatási részleget, amely azután az Oktatókutató természetes riválisaként kezdett működni.

Az intézet korábbi „kemény magja” így látványosan kettészakadt: egy részük az anyaintézetben maradt, másik részük az új OKI-ban kezdett szociológiai-politológiai kutatásokba. E szakadásnak már akkor is, és azóta még inkább világosan látható oktatáspolitikai irányválasztási ellentétek álltak a háttérben. A két csoport, bár azonos – Magyarországon általuk közösen meghonosított – kutatási paradigmának kötelezte el magát, és ez a közösség köztük mindmáig fennáll, kutatásaiból a kilencvenes évek elejétől egyre inkább eltérő oktatáspolitikai-politikai következtetéseket vont le. E mögött természetesen eltérő társadalmi és politikai értékválasztások álltak.⁵ (Ezek elemzésére itt nyilvánvalóan nincs módunk, csak jelezhetjük, hogy a kilencvenes évek eleji országos szintű oktatáspolitikai döntések előkészítése során az Oktatókutatóban maradtak egyre nyíltabban a minisztériumi koncepciók ellenzőinek oldalára kerültek, míg az OKI-sokra ez kevésbé volt jellemző.)

Mindenesetre az Oktatókutató Intézet így hamarosan olyan helyzetbe került, hogy alapvetően nem minisztériumi megrendelésekre kezdett dolgozni, hanem munkájának irányát az szabta meg, hogy munkatársai éppen milyen pályázatokat tudtak nyerni az OTKA-tól, az MTA Pedagógiai Bizottságától stb. Ennek persze – minden rosszban van valami jó –, voltak bizonyos előnyei is, hiszen ez a „lebegő helyzet” sokban hozzájárult ahhoz, hogy az intézet a továbbiakban is megőrizhette munkájának akadémikus értékeit, pl. alap kutatás-orientált jellegét.

Annál is inkább, mert az állandósult krízishelyzetnek a másik oka az volt, hogy a rendszerváltás után, a közoktatásra és a felsőoktatásra vonatkozó alapvető jogszabályok elfogadása után az a feladatrendszer, amelyre az Oktatókutatót eredetileg létrehozták – a közoktatás, felsőoktatás és szakképzés átfogó problémáinak vizsgálatára

⁵ A két csoport akkori kétféle oktatáspolitikai koncepciójának azonosságai és eltérései jól összevethetők a következő kötetek, („manifesztumaik”) összehasonlításával: Gázsó F. & Halász G. & Mihály O. (szerk.) *Törvény és iskola. Iskolafejlesztési Alapítvány*, Bp., 1992; illetve Kozma T. & Lukács P. (szerk.) *Szabad legyen, vagy kötelező?* Bp., Educatio, 1992.

építő, az egész ágazatot átfogó politikai, fejlesztési, irányítási *koncepció* kimunkálása – időszerűtlenné vált. Fentebb igyekeztem bemutatni, hogy az intézet ilyesfajta tevékenysége iránt három hullámban jelentkezett sürgető elvárás: a nyolcvanas évek elején, végén, és az évtizedfordulón. Később, mindmáig azonban – bár az átfogó szemlélet és tájékozottság továbbra is fontos érték –, a „megrendelők” igénye érezhetően mindhárom oktatási alágazatban az ugyan alapkérdéseket érintő, de kifejezetten részletekbe menő, célzott kutatásokra, állapotfelmérésre, nemzetközi tapasztalatok gyűjtésére és azok adaptálásának előkészítésére irányult és irányul. Tehát egyrészt nem átfogó, hanem alágazati vagy még alacsonyabb szintű kérdések vizsgálatára, másrészt felmérésre és kutatásra, naprakész adatszolgáltatásra, a nemzetközi megoldások, modellek alapos ismeretére és bemutatásának képességére – de *nem* a politikaformálásban való közvetlen részvételre, nem politikai forgatókönyvek kidolgozására.

Ez a lényegi váltás azonban, a fenti ellentmondásos helyzet következtében – a minisztériumi megrendeléseket más intézmények kapták meg, amelyek megbízásának a minisztériumi vezetők nem érezték politikai kockázatát – az Oktatáskutatóban csak részben történhetett meg.

Kozma Tamásnak, aki az intézet „megszüntetésének kísérlete” után a főigazgatói megbízást elnyerte, ötéves vezetői megbízatása 1995. szeptemberében lejárt és az újabb ciklusra szóló pályázati kiírás is csak 1996. júliusának végén született meg. Ez a tény – a jéghegy csúcsaként – a kívülállók számára is jelezte, hogy az intézet pozíciója, fenntartójával való viszonya bizonytalan, még inkább érezték ezt az ott dolgozók.

Ez önmagában is nehéz helyzetet teremtett volna, de úgyszintén súlyos következményekkel járt, hogy időben egybeesett azzal, (pontosabban, következett is a fentiekből), hogy az irodaház, amelyben az intézet helyiségeit bérelte, privatizálták, és a gyorsan növekvő bérleti díjak kifizetésére az Oktatáskutatónak folyamatosan csökkenő fenntartói támogatás mellett kellett a fedezetet megteremtenie. A pénzügyi összeomlást csak úgy lehetett elkerülni, hogy a pályázati úton empirikus kutatási feladatokra elnyert, illetőleg „a piaci megrendelésekre” végzett kutatások végrehajtásához szükséges pénzeszközök nagyobb részét is a rezsiköltségekre fordította az intézet vezetése. Az Oktatáskutató évről évre egyre nagyobb adósságot görgetett maga előtt és fenntartója, a minisztérium ezt a gondot nem oldotta meg. Nyilvánvalóan nem véletlenül maradt el az intézet szanálása, hiszen a szóban forgó bérleti díj pénzügyi szempontból jelentéktelen volt: az intézet éves költségvetése egy kis szakközépiskoláénál is sokkal kevesebb volt és azóta is ilyen maradt.

Bár Kozma megbízását – a szakmai körökben vitathatatlan presztízse okán – végül megújították, ezt a helyzetet csak a kilencvenes évek végére tudta megoldani: az anyagi csőd veszélye csak 2000. elejére szűnt meg, amikor sikerült elérnie, hogy az intézet új elhelyezést nyert a minisztérium egyik irodaházában.

Perspektívák

2000 végére az intézet alapító, illetve idősebb kutatói közül már csak alig néhányan maradtak az Oktatáskutató munkatársai, többnyire ők is valamelyik egyetememen vannak főállásban. Lényegében megszűntek az intézet pártkötődései és irányítását egy új

kutatói nemzedék vette át. Az új helyzetben természetesen újra felmerülnek az alapkérdések: szüksége van-e az oktatásügyért felelős minisztériumnak saját fenntartású kutató intézetre? Ha igen, hogyan működjön, mi legyen a feladata?

A kilencvenes évek második felében átalakult, részben „amerikanizálódott” a kutatásirányítás-finanszírozás egész hazai rendszere. A kutatásokra szánt pénzeszközöket a finanszírozó szervek, így az Oktatási Minisztérium is, egyre inkább pályázati úton osztják el és az utóbbi időszakban az Oktatáskutató is e pályázatok állandó résztvevője lett. A minisztériumnak látszólag egyszerűbb, olcsóbb és főként problémamentesebb, ha kutatási igényeit az éppen legjobbnak tűnő ajánlattevőre bízta, és nem kötelezi el magát eleve egy általa fenntartott intézménynek.

A nemzetközi tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy Nyugat-Európában, sőt Észak-Amerikában is, a kormányzati ágazati politikai döntéseket, fejlesztéseket előkészítő, megalapozó, szakpolitikai kutatásokat végző – és többnyire az Oktatáskutatóval egyidőben alapított – intézmények szerepe, súlya napjainkban sem csökken. Az ilyen típusú kutatóintézetek fenntartásának oka, úgy tetszik, az, hogy ezek folyamatos működtetése az egyetlen lehetőség arra, hogy az irányító – és összetételükben szükségképpen változó – testületek élhessenek egy „think tank” típusú szervezet állandó szolgáltatásainak minden előnyével. Vagyis, hogy olyan felkészült szakemberekre támaszkodhassanak, akik egy-egy témakörrel nem ad hoc jelleggel, pályázattól pályázattig foglalkoznak, és akik munkahelye olyan állandó kutatási infrastruktúrát is fenntart, amelyre (más tudományágaktól eltérően) a társadalomtudományi egyetemi tanácsékek többnyire nem képesek. Különösen így van ez az oktatásügyi kutatások tekintetében. Miután az oktatási rendszerek a fejlett országokban óriásira nőttek és szervezetük mind bonyolultabb, alakításuk, vezérlésük, irányításuk sajátos és naprakész szakértelmet követel meg – ennek kialakítására alkalmasak az ilyen kormányzati intézmények.

Szervezetüknek sokféle formája van: közvetlen minisztériumi fenntartású oktatáskutató intézetek, akadémiai, vagy egyetemre telepített, de elsősorban minisztériumi megbízásokat ellátó és minisztériumi finanszírozással dolgozó; illetve alapítványi, de ugyancsak folyamatos minisztériumi megbízásokat ellátó intézetekre egyaránt sok példa van valamennyi nyugat-európai, illetve észak-amerikai országban. Egy bizonyos: ilyen típusú intézményeket mindenütt fenntartanak ma a fejlett országokban.

Úgy látom, hogy az intézet jelenlegi helyzete, a minisztérium mai vezetőivel való kapcsolatai, az itt dolgozó kutatók ambíciói és kompetenciájuk, munkájuk máig megőrzött tudományos színvonala alapján az Oktatáskutatónak jó perspektívái lehetnek a következő évekre. De ez természetesen megkívánja az új helyzethez való rugalmas alkalmazkodást.

Egyfelől véglegessé és nyilvánvalóvá kell tennünk a már korábban megkezdett változást a politikai koncepcionál szerepről az alap- és alkalmazott kutatási tevékenységre és a kutatási eredményeknek a döntéshozók számára való színvonalas értelmezésére. Ma az intézettől az e területen elért eredményeket várja el fenntartója éppúgy, mint a munkája referenciális közegét jelentő tudományos közösség is. Másfelől viszont, a kutatások fő irányainak megjelölésekor a fenntartó igényeiből kell kiindul-

nunk. A mára kialakult oktatásügyi háttérintézeti struktúrában van közoktatási és szakképzési intézet, de nincs felsőoktatási kutatóintézete a minisztériumnak – és nemcsak a minisztériumnak, hanem a magyar oktatásügynek sincs ilyen profilú bázisa (egyetemeinken sem).

Érdemesnek és elkerülhetetlennek látszik tehát az intézet kutatási paradigmáinak, filozófiájának megőrzésével kutatási profiljának ez irányú módosítása, a szervezeti környezetéhez való alkalmazkodás. Az Oktatáskutató 2001. évi kutatási tervének összeállításakor, a minisztériumi vezetőkkel való egyeztetésekor nyilvánvalóvá vált, hogy a fenntartó érdekei igénylik az intézet felsőoktatási jellegének erősítését, és erre a feltételek meg is vannak.

Ráadásul ez a felsőoktatás felé való fordulás magukból az intézet utóbbi évekbeli kutatási eredményeiből egyébként is következik. Ezek a vizsgálatok arra mutatnak ugyanis, hogy a 21. század első évtizedében a magyar tanügy új fejlődési szakaszba lép. Hazánkban is megkezdődött a felsőoktatás tömegessé válásának szakasza és ugyancsak tömegessé kezdenek válni a formális iskolarendszeren kívül szerveződő oktatási piac szolgáltatásai is. Ezek a változások új problémákat, új kihívásokat jelentenek az oktatásirányítás és természetesen az oktatáskutatás számára is, de a régi kérdések is új formában, új összefüggésekbe ágyazva jelennek meg. Biztosra vehető, hogy az előttünk álló évtizedben az oktatáspolitikai gondok, a nyilvános viták, útkeresések középpontjába az alábbi kérdések kerülnek majd, mindegyikük az „Európába illeszkedés” perspektívájában is:

- a felsőoktatás, (illetve a 18 éven túli továbbtanulás különböző módozatai),
- az esélyegyenlőség problematikája közép- és felsőfokon is,
- a középfokú oktatás teljes körűvé tételének következményei, és
- a nem iskolarendszerű oktatás, illetve a „lifelong learning”.

Ez az a négy irány, amelyre tehát véleményem szerint kutatásaink hangsúlyát tenünk kell a következő időszakban. Éppen az ezekkel kapcsolatos oktatásszociológiai-politológiai kutatások végzésére elégtelen (vagy nem alakult még ki) ma a hazai kutatási kapacitás, ezek a kérdések azok, amelyekkel a jelenlegi minisztériumi háttérintézmények, a felsőoktatási tanszékek még csak kevésbé és rendszertelenül foglalkoznak. Ez nem azt jelenti, hogy más témákkal nem kell foglalkoznunk, hanem azt, hogy a többi témákat is mintegy „czek optikájából” közelítsük meg. Ezen túl pedig a kutatásainkban az utóbbi időben egyoldalúvá vált politikai-szociológiai megközelítés mellett ismét növekvő súlyt kell kapnia a nemzetközi összehasonlító, a regionális és legfőképpen az oktatás-gazdaságtani szemléletnek: az intézet vizsgálatainak ilyen értelemben is interdiszciplináris jellegűeknek kell lenniük.

A fenti irányváltással – az eddigi kutatási irányok megőrzése mellett ezeknek az újaknak az erősítésével – az Oktatáskutató az oktatás, és azon belül jellegadóan a *felsőoktatás* fejlesztésével kapcsolatos stratégiai kutatások hazai központjává és szervező intézményévé, szakértői bázisává alakulhat. Úgy látom, hogy a jelenlegi minisztériumi vezetés ezt igényli is.

LUKÁCS PÉTER